

Pohjoisen peruukkikulttuurin nousu ja tuho

Arvio teoksesta Vilkuna, Kustaa H. J. *Liit hiuxet: Miesten muodin kulttuurihistoria*. Teos. 2022. 358 s. ISBN 978-952-363-233-2.

Leena Rossi

Kiehtova lisä Pohjolan varhaismodernin ajan historiaan

Kustaa H. J. Vilkuna on Suomen historian professori Jyväskylän yliopistossa. Kirjassaan *Liit hiuxet: Miesten muodin kulttuurihistoria* hän paneutuu Pohjolassa 1640-luvulta 1800-luvun alkuun kestäneeseen kulttuuri-ilmiöön, miesten peruukkiin. Naisia peruukki ei kiinnostanut yhtä paljon. Tekijä antaa kirjallaan tuhdin panoksen eliitin kulutustottumuksiin kansainvälisestäkin keskittyneeseen peruukki- ja hiusmuodintutkimukseen nostamalla tarkastelunsa keskiöön ammattikunnan, peruukintekijät ja heidän työnsä ja osoittaen, miten monenlaisia kulttuurisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia heidän työllään oli. Varsinkin muodin historioissa nuo ahertajat jäävät tyystin vaille huomiota. Vilkuna on ottanut kirjansa pääotsikoksi ruotsin *peruk*-sanana aikalaisvastineen, jonka Daniel Juslenius (1676–1752) tarjosi sanakirjassaan, *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1745). Hauska käännös luonnehtii tekotukkaa paremmin kuin Christfried Cananderin (1741–1790) *Nytt Finskt Lexiconissa* (1787) ehdottama käännös *hius-lakki*. Eräät peruukit tosin muistuttivatkin enemmän lakkia kuin hiuksia. Säädösten suomennoksissa käytettiin sanaa *peruqvi*.

Pääosa Vilkunan tuotannosta käsittelee Pohjolan varhaismodernin ajan tapahtumia ja ilmiöitä, kuten rautaruukkilaisten elämää, isoavihaa ja suomalaisten juomakulttuuria. *Liit hiuxet* avaa uuden, yllättävän monipuolisen näkymän tuohon aikaan. Peruukista Vilkuna on kirjoittanut aikaisemmin artikkelin ”Peruukki, puuteri ja varhaismoderni mies” (2019) ja laatinut Tukholman, Ruotsin maakuntien sekä Suomen ja Viron peruukintekijöistä neliosaisen, 1 670-sivuisen matrikkelin *Ruotsin peruukintekijät 1648–1810* (2021). Siinä hän valaisee peruukin pohjoista historiaa hiusalalan ammattilaisten ammatillisten elämäkertojen kautta. Mestarien lisäksi ammattilaisiin kuului kisällejä, oppipoikia, kampaajia, peruukintekijöiden vaimoja ja leskiä.

Liioissa hiuxissa Vilkuna avaa peruukin ja miesten kampauksen yhteiskunnallisia ja kulttuurisia merkityksiä kokonaisvaltaisella tarkastelulla. Hän auttaa lukijaa ymmärtämään, miksi peruukin eurooppalainen historia kattoi kaksi vuosisataa 1620-

luvulta 1800 luvun alkuun. Hän paneutuu peruukkeihin itsessään, peruukki- ja kampausalan ammattilaisiin sekä näiden ja asiakkaiden väliseen kanssakäymiseen. Hän osoittaa vakuuttavasti peruukin yhteydet kulutukseen, sukupuoleen, talouselämään, ammatillistumisen historiaa ja ihmisten arkeen. Vilkuna selvittää myös ilmiön roolia politiikassa ja sosiaalisessa elämässä, miehuullisuuden rakentamista sen eri muodoissa, etikettiyhteiskunnan säätelyä, eri yhteiskuntaryhmien suhtautumista peruukkeihin sekä esineitä ja kulttuurisia tapoja, jotka liittyvät peruukkien käyttöön. Jos lukija ei ole kirjan loppuun päästyään kokenut asiassa minkäänlaista valaistusta, vika ei ole ainakaan kirjan tekijän.

Liit hiuxet on niin tutkijoille kuin laajalle yleisölle tarkoitettu tietokirja, joka nojaa vankkaan tutkimukseen. Kirjassa ei ole muodollista johdantolukua, jossa tekijä esittelisi kaavamaisesti tutkimuksen ongelmat, teorit, näkökulmat, menetelmät, keskeiset käsitteet, lähteet ja aikaisemmat tutkimukset. Tavallinen lukija ei sellaista johdantoa edes kaivanne, mutta kiinnostunut tutkija löytää nuo seikat osoittelemattakin tekstin edetessä. Erityisesti teoksen suppeahkossa loppuluvussa Vilkuna pohtii peruukki-ilmiön kulttuurihistoriallisten, aineellisten ja aineettomien, merkitysten ja kontekstien tavoitettavuutta kirjallisia lähteitä hyödynnettäessä sekä tekee yhteenvedon tuloksista. Tutkimustyö kiteytyy muhkeassa lähde- ja kirjallisuusluettelossa. Kuvaluettelo puuttuu, mutta kuvalähteet mainitaan kuvien alla.

Vilkuna jakaa tekstinsä 16 vaihtelevan pituiseen päälukuun. Alaotsikoiden sijasta hän erottaa asiakokonaisuudet kolmella asteriksilla 1–9 sivun mittaisiin pätkiin. Lukija voi itse nimetä niitä hahmottaakseen paremmin asiasisältöä. Päälukujen otsikot ovat valaisevia ja hauskoja, kuten ”Palveluiden vallankumous”, ”Politisoitu päälaki”, ”Peruukit koristivat pään, kirjat sielun” ja ”Peruukkiköyhälistö”.

Analyysiaan Vilkuva vahvistaa noin sadalla kuvalla. Valitettavasti ne ovat mustavalkoisia. Peruukkiherrojen ja -rouvien muotokuvamaalauksia ja -piirroksia on puolisen sataa. Vähempikin olisi riittänyt, sillä monet kuvat ovat samankaltaisia. Kuvien joukossa on myös muutamia perhe- tai muita ryhmäkuvia, pilakuvia ja hupaisia tilannekuvia, pari ammattikuntien sinettiä, neljä puuterituolia, yksi peruukkimallitaulu ja yksi kalottiperuukki. Muutama lisäkuva vaikkapa puupäälle tai telineelle asetetusta peruukista olisi ilahduttanut lukijaa. Kokonaisuudessaan kirjasta olisi saanut värillisenä vetävämmän, informatiivisemman – ja vähän kalliimman.

Muotivillitys Ranskanmaalta

Vilkuna kuvaa, kuinka peruukit alkoivat levitä muotitietoisien miesten keskuudessa 1620-luvun Ranskasta yhä laajemmalle Eurooppaan sekä Yhdysvaltoihin ja ympäri maailmaa. Tukholmaan ne saapuivat ranskalaisten peruukintekijöiden mukana 1640-luvulla, ja Turussakin kaivattiin peruukkimaakareita vuosisadan puolivälissä. Peruukintekijöiden ammattikunta perustettiin Tukholmaan noin 1690, Turkuun 1778. Myös kirjallisuudessa kerrottiin peruukeista, ja Vilkuva käykin lävitse useita aikalaistekstejä ja niiden suhtautumista ilmiöön. Ranskassa ilmestyi vuonna 1690 ensimmäinen peruukkien historia, jossa kerrottiin muun muassa peruukkien muuttumisesta kirkonmiesten pääkappaleiksi. 1700-luvulla julkaistuissa kirjoissa nähtiin peruukit osana muodin kehitystä ja kuvattiin peruukintekijöiden asemaa.

Ruotsissakin tekotukat yleistyivät niin, että jo 1600-luvun lopulla niitä alettiin pitää arkisena asiana. Ihmiset ymmärsivät hyvin, mistä on kyse, kun tukholmalainen kirjailija ja kuninkaallisen kanslian kanslisti Carl Torpadius (1729–1764) julkaisi 1754 kirjoitelman ”Peruquens beskrifning” esittäen yhteenvedon peruukin merkityksestä ja roolista porvarillistuvassa yhteiskunnassa. Itsekin monen peruukin omistajana hän kuvasi tekotukan yhteiskunnallista ja kulttuurista monitahoisuutta oivaltaen myös, että peruukki yhtenäistää kantajiensa joukkoa. Kun peruukkien käyttö oli huipussaan 1780-luvulla, Euroopan sanomalehdissä pilkattiin peruukkipäistä älymystöä ja moitittiin kaikkia puuteripäitä ylellisestä kulutuksesta.

Pohjois-Saksassa historioitsija ja kirjakauppias Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811) puolestaan laati historiantutkimuksen ja kirjallisuuden perusteella lähes 200-sivuisen teoksen *Über Gebrauch der falschen Hare und Perrucken in alten und neuen Zeiten* (1811). Kuparipiirroksin varustetussa kirjassa hän yhdisti peruukit taidehistoriaan. *Åbo Tidningin* toimittaja lienee saanut sen käsiinsä, koska hän kirjoitti 1803 artikkelin ”Perukernas historia” kehuun teosta kunnolliseksi historiantutkimukseksi. Liikojen hiusten historiasta kirjoitettiin vielä peruukin käytön hiipuessakin Ranskassa 1700-luvun lopulla ja Ruotsissa 1800-luvun alussa, jotta ihmiset voisivat ymmärtää aikaisempaa historiaa ja historiallisia romaaneja.

Peruukkipäät ja peruukittomat

Vilkuna osoittaa, että peruukki oli sääty-yhteiskunnalle leimallinen statussymboli, joka jakoi käyttäjänsä jyrkästi kahteen ryhmään: peruukillisiin ja peruukittomiin. Pohjolassa tekohiuksia alkoivat ensin käyttää aateliset ja valtaneuvokset. Pian niitä asettelivat päähänsä muutkin säätyläiset ja porvarit, professorit, opettajat, upseerit ja sotilaat sekä säätyläisten lakeijat. Papit vastustivat ensin peruukkia siveettömänä ja moraalittomana, mutta tekivät siitä kohta välttämättömyyden, josta luopuivat hitaasti. Peruukkisäätyyn pyrkivät myös menestyvät kauppiat ja käsityöläiset, jopa heidän oppipoikansa. Omiin hiuksiinsa vailla peruukkia tyytyivät rahvas ja kaupunkiköyhälistö sekä ne, jotka halusivat tietoisesti erottua muista, kuten 1697–1718 Ruotsia hallinnut Kaarle XII.

Hauskan poikkeuksen peruukittoman ja peruukkisäädyn erottelusta muodosti morsiusperuukki, jota nuorikko kantoi vain häissään. Perukirjan mukaan Kokkolan kirkkoherra Jakob Chydenius (1703–1766) hankki pappilaansa omilla varoillaan morsiusperuukin, jota lainattiin tarvitseville. Tarvitsevia olivat ainakin ne morsiamet, joka olivat myyneet pitkät kutrinsa kierteleville hiustenostajille.

Tarkempaa sosiaalista erottelua peruukkisäädyn keskuudessa tehtiin materiaaleilla, malleilla ja puuteroinnilla. Hienoimmat ja kalleimmat peruukit valmistettiin ihmishiuksista. Ruotsalaiset peruukkimestarit hankkivat kalliita hiuksia ulkomailta ja halvempia kotimaasta kiertelevien naisostajien avulla, jotka etsivät erityisesti vanhojen naisten valkoisia pitkiä suortuvia. Halvempien tekotukkien aineksiksi kelpasivat hevosen jouhet, vuohen karvat ja lampaan villa. Merenkulkijat käyttivät lämpimiä lampaanvillaisia peruukkeja. Vilkuna havainnollistaakin peruukkien historian olleen käsinkosketeltavan aineellinen mutta samalla vahvasti myös aineeton ja sosiaalinen.

Tekotukan monet muodot

Muotivillityksen aikana peruukkeja ehti olla monen kokoisia ja muotoisia. Varhaisimmat tekotukat noudattivat ajan yleistä miesten hiusmuotia: keskijakaukselle kammattut suortuvat laskeutuivat olkapäille. Koska hiusten lähtö oli ajan käsityksen mukaan sairaus, Ranskan kuningas Ludvig XIII (1601–1643) peitti kaljuuntuvan päänsä hiusmuodin mukaisilla tekokihiroilla ”terveysyistä”. Mutta hänen poikansa Ludvig XIV (1638–1715) kätki harvenevat haivenensa 1660-luvulta lähtien yhä muhkeammilla pitkäkiharaisilla allongéperuukeilla, joissa oli keskellä jakaus.

Ruotsissa serafiimiperuukiksi kutsutun allongéperuukin lisäksi 1600-luvun lopulla tuli muotiin neljälle taholle haarautuva quarré-, carré- eli neliöperuukki ja pitkä, pöyheä espanjalainen peruukki. Noita suuria ja kalliita tekotukkia käytettiin yleisesti 1740-luvulle asti ja niitä pidettiin hiuspusseilla ja ruusukkeilla muodistettuina vielä 1750-luvun jälkeenkin juhlatilaisuuksissa.

Monen mallisia kevyempiä peruukkeja tuli muotiin 1700-luvun alussa. Pohjolassa puolipitkät kihara- ja solmuperuukit olivat uutta 1710–1720-luvulla, ja vuosisadan puolimaissa varsinkin porvaristo alkoi suosia lyhyitä pyöröperuukkeja arkisin ja matkoilla. Pussi- ja kukkaroperuukit, joissa hiusten latvat koottiin niskaan pussiin tai kukkaraan, tulivat muotiin 1760–1770-luvulla. Kun Kustaa III (1772–1792) suunnitteli kansallisen puvun 1778, sen kanssa käytettiin rusetti- eli catoganperuukkia. Vuosisadan lopulla ehtivät tulla käyttöön vielä kankipalmikko-, letti- ja piiskaperuukit. Lyhyitä ja kevyitä peruukkeja käytettiin 1810-luvulle asti. Monet papit käyttivät edelleen kalottiperuukkia, jossa hiuskiehkurat riippuivat pääläen peittävästä kalotista.

Puuteri pölysi – usein luotolla

Vilkuna antaa eloisan kuvan niistä monista aineista ja esineistä, joita peruukin tekijät ja käyttäjät tarvitsivat. Puuteri oli aineista keskeisin. Sillä estettiin hikoilua jo 1600-luvulla, ja sillä myös sävytettiin ja parfymoititiin peruukkeja. Ranskassa valmistettiin monensävyisiä puutereita, joita ruotsalaisetkin keikarit tilasivat, elleivät tyytyneet tavalliseen valkoiseen, harmaaseen tai mustaan. Puuterijauhon säilyttämiseen ja käsittelyyn tarvittiin muun muassa laatikoita, lippaita, rasioita, vaakoja, sihtejä, pumppuja, huiskia ja veitsiä.

Kiihkeimmillään puuterin käyttö oli 1740–1760. Aikaisemmin moraalisenä pidetystä ongelmasta tuli taloudellinen; puuteri heilutti Ruotsissa sekä peruukkimiesten että valtakunnan taloutta, kun siihen käytetyn kalliin vehnän kulutus vain kasvoi, vaikka halvempaa jauhoa olisi voitu tehdä kuivatusta jäkälästä, liitupiipuista, munankuorista, papujauhoista tai perunatärkkelyksestä. Peruukkimies saattoi käyttää puuteria jopa 8,5 kiloa kuukaudessa. Valtiovalta yritti veroin, tullein ja kielloin hillitä niin puuterin käyttöä kuin muutakin ylellisyyttä.

Peruukin puuteroinen esikuva oli Ludvig XIV:n toilettirituaali. Tekotukan puuteroinen tavallisesti peruukkimestari käyttäjän kotona, samalla kun tämä hoiti taloudellisia asioitaan, tai verstaassa, missä peruukkipää saattoi seurustella kollegojensa kanssa ja vaihtaa tärkeitä kuulumisia. Mestari saattoi tarjota muitakin palveluja. Hän esimerkiksi ajoi asiakkaan parran ja tarjosi tälle kahvia tai olutta. Yksi puuterointi aamupäivällä ei

hienon herran tekotukalle riittänyt, vaan toimenpide oli uusittava iltapäivällä ja ehkä illallakin, jotta peruukki näytti siistiltä.

Verstaassa mestari myös tarvittaessa huolsi, kunnosti, kähersi ja kampasi peruukkeja apulaisineen. Keikarit, jotka pyrkivät ulkomuodollaan tekemän vaikutuksen toiseen sukupuoleen, ja monet muutkin peruukkipäät hyödynsivät mestareiden palveluksia useimmiten luotolla ja vetkuttelivat maksuissaan. Viivyttelyyn syylistyivät kyllä isommatkin herrat, kuten Ruotsia 1751–1771 hallinnut Adolf Fredrik; hän oli kuollessaan velkaa peruukkimestareille suuret summat.

Peruukkimuodin aikana peruukkimestarit työllistivät monia muitakin käsityöläisiä, joilta he tarvitsivat tuotteita ja palveluksia. Näitä olivat muun muassa leipurit, puusepät, sepät, kutojat, räätälit, kammantekijät ja puuterinvalmistajat. Mutta kun yhä useammat miehet luopuivat peruukista 1700-luvun lopulta lähtien, peruukintekijöiden työt vähenivät niin, että heidän oli etsittävä muita töitä. Nuoret kisällit ja oppipojat vaihtoivat alaa, mutta vanhat mestarit, jotka eivät pystyneet työhön, joutuivat turvautumaan jopa hätäapuun.

Niin kuin Vilkuna osoittaa, peruukkien käyttö tyrehtyi kokonaan, kun porvarillisuudesta ja keskiluokkaisuudesta tuli 1800-luvun Pohjolassa ihanne. Keskiluokka erottautui aristokratiasta asettautumalla ylellisyydestä nauttivan ja moraalittomasti kuluttavan eliitin vastavoimaksi – myös ulkonäöltään. Miesten muodikkaan hiuslaitteen tuli näyttää luonnolliselta.

Kaikkienensa *Liitat hiuxet* havainnollistaa lukijalle kokonaisvaltaisesti erilaisia lähteaineistoja hyödyntäen, että peruukkien historia ei ole vain muodin kulttuurihistoriaa, vaan se on kytköksissä talous-, sosiaali-, oppi- ja poliittiseen historiaan.

FT, KK, Leena Rossi on vapaa tutkija ja tietokirjailija.

Kirjallisuus

Ganander, Christfried. 1997 [1787]. *Nytt Finskt Lexicon*. Toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden toimituksia 676. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Juslenius, Daniel. 1745. *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Jumalan avulla, Suurella työllä. Pitkällä ajalla, monen neuwolla, Suomen Kielen kunniaksi, Coottu Daniel Jusleniuxelda*. Stockholm: Lars Salvius.

Nicolai, Christoff Friedrich. 1801. *Über den Gebrauch der falschen Haare und Perrucken in alten und neuen Zeiten. Eine historische Untersuchung*. Berlin und Stettin.

Torpadius, Carl. 1754. Peruquens beskrifning. Teoksessa *Våra försök II*. Stockholm: Lorenz Ludwig Grefing.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2019. Peruukki, puuteri ja varhaismoderni mies. Teoksessa *Säädystä ja säädyttöä. Pukeutumisen kulttuurihistoriaa renessansista 2000-luvulle*, toim. Arja Turunen & Anna Niiranen, 88–114. Historiallinen Arkisto 150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2021. *Ruotsin peruukintekijät 1648–1810*. Osat 1–4. Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 49. Helsinki: Suomen Sukututkimusseura. <https://journal.fi/ssvk/issue/view/7974> tai <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202201071027> [Haettu 16.1.2023].